

УДК: 355.133.4.077.6(497.11)“1894/1918”
355.48(497.11)“1894/1918”
COBISS.SR-ID 180543497
DOI број: 10.5937/vig2501041D

Језик рада: Српски
Примљен: 03.05.2025.
Прихваћен: 16.06.2025.
Тип рада: оригиналан научни рад

Пуковник др Далибор Денда, виши научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања
Универзитет одбране, Београд
E-mail: dalibor.denda@mod.gov.rs

ДИРЕКТИВНО КОМАНДОВАЊЕ У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ (1894–1918)

АПСТРАКТ: Чланак се бави увођењем директивног командовања као једног од водећих принципа командовања и руковођења у српској војсци. Аутор указује на чињеницу да је тај метод командовања био уведен и прихваћен на свим нивоима оружаних снага Краљевине Србије кроз различите врсте обуке за официре, подофицире и обичне војнике. Увођење те врсте командовања сматра једним од кључних фактора који су утицали на борбени квалитет српске војске исказан у балканским ратовима и Првом светском рату. Истраживање је засновано на објављеној и необјављеној грађи из српских архива, доктринарним документима српске војске из истраживаног периода и релевантној домаћој и иностраној литератури.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, војска, доктрина, директивно командовање, 19. век, балкански ратови 1912–1913, Први светски рат

Због ратова вођених у другој половини 19. века са променљивим успехом, српска војска је у европском јавном мњењу дуго важила за оружану силу мале вредности. Од тога није одступало ни мишљење

које је о борбеном квалитету српске војске владало у аустроугарском генералштабу. У свом завршном извештају писаном након Првог балканског рата аустроугарски војни изасланик у Србији генералштабни мајор Ото Гелинек закључио је да је српска ратна машинерија успешно показала своје борбене могућности и испунила сва очекивања. Ипак, Гелинек је био склонији да српске успехе припише турској бројчаној инфериорности и лошој борбеној готовости него српској вештини и упорности. Према његовом мишљењу, млада српска војска не би била у стању да се на бојном пољу успешно супротстави армији једне велике силе.¹ Тај његов став унеколико се променио након српских успеха у Другом балканском рату, у коме се српска војска успешно супротставила добро обученој и зналачки вођеној бугарској војсци. У закључку свог завршног извештаја од 20. августа 1913. године аустроугарски војни аташе препоручио је свом генералштабу да у прорачунима за евентуални рат против Србије узме у обзир употребу једнаког броја трупа.² Српске победе у балканским ратовима много су допринеле и промени става руског царског генералштаба према српској војној снази. Руси су веровали да је српска војска постала прворазредна борбена сила, способна да гарантује Србији војно-политичку доминацију над другим балканским државама, па чак и да се успешно бори против много већих снага главног потенцијалног непријатеља – Аустроугарске. Од тог момента руски генералштаб био је мишљења да би у случају европског рата Србија могла на балканском ратишту да ангажује од четири до шест корпуса аустроугарске војске.³

Треба, међутим, напоменути да је српска војска какву познајемо из тог периода била производ пажљиво планираних војних реформи спроведених током владавине династије Обреновића. У периоду који је трајао више од четврт века, Србија је успела да развије све професионалне институције потребне модерној војсци, укључујући и обавезно служење војног рока (уведено 1883. године) и да изгради

¹ Далибор Денда, „Завршни извештаји аустроугарског војног аташеа у Београду о српској војсци у балканским ратовима 1912/1913“, у: Балкански ратови 1912–1913: нова виђења и тумачења, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић (Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2013), 146.

² Д. Денда, „Завршни извештаји аустроугарског војног аташеа у Београду...“, 157.

³ Василиј Б. Каширин, „Борбена вредност српске војске на почетку Првог светског рата према оценама руских војних стручњака“, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић (Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2015), 251. Аустроугарска војска је на почетку Првог светског рата располагала са 18 корпуса.

добро обучен и веома способан официрски и подофицирски кор.⁴ У то време посебна пажња била је усмерена на развој лидерских потенцијала кроз образовање, обуку и одабир за то најспособнијих старешина.⁵ Један од кључних елемената који је допринео успеху српске војске у ратовима и високоразвијеним лидерским способностима међу српским официрима и подофицирима било је увођење и усвајање директивног командовања у српску војску.

Директивно командовање (нем. Auftragstaktik, енг. Mission Command) представља водећи принцип командовања и руковођења у оружаним снагама, који је првобитно развио пруско-немачки генералштаб средином 19. века, у време ратова за уједињење Немачке. Тај принцип заснива се на међусобном поверењу и захтева од сваког припадника војске да, поред вршења дужности и спремности да изврши задатке који су му поверени, буде спреман и да прихвати одговорност, да сарађује и делује самоиницијативно и промишљено у складу са стварним развојем ситуације на војишту, у оквирима оперативне замисли претпостављеног, која пак треба да представља јасан и сажет израз циља дејстава. Начелник пруског Великог генералштаба генерал Хелмут фон Молтке старији дефинисао је директивно командовање као „активности које подређени врши у одсуству наређења, које су у складу са оперативном замисли претпостављеног”.⁶ Како објашњава Мартин Зоненбергер, „фило-

⁴ О српским војним реформама крајем 19. и почетком 20. века видети: Слободан Јовановић, Влада Александра Обреновића, I–II (Београд: Геца Кон, 1929–1931); Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића, II (Београд: Геца Кон, 1934); Први балкански рат (операције српске војске), I (Београд: Војноисторијски институт, 1959); Саво Скоко, Други балкански рат, I (Београд: Војноисторијски институт, 1968); Драга Вуксановић-Анић, Стварање модерне српске војске. Француски утицај на њено формирање (Београд: Српска књижевна задруга, 1993); Милић Милићевић, Реформа војске Себије 1897–1900 (Београд: Војноиздавачки завод, 2002); Славица Б. Ратковић-Костић, Европеизација српске војске 1878–1903 (Београд: Војноисторијски институт, 2007); Далибор Денда, „Српска војска у предвечерје епохе ратова 1912–1920”, у: ур. Момчило Павловић, Први светски рат и балкански чвор (Београд: Институт за савремену историју, 2014), 423–436; Dalibor Denda, „A Professional Army as a Successful factor of war - Case Study: Serbia 1876-1918”, у: Why do Nations participate in wars and why not?, Proceedings from the 13th Annual Conference of the Partnership for Peace Consortium CSWG, ed. Harold E. Raugh and Jordan Baev, (Sofia: “G.S. Rakowski” National Defense Academy, 2014), 15-24; Далибор Денда, „Обавеза служења војног рока у Краљевини Србији”, Војноисторијски гласник, 1 (2024), 29–57.

⁵ О томе видети више: Далибор Денда, „Официрски кор Војске Краљевине Србије у Првом светском рату”, Војноисторијски гласник, 2 (2016), 31–48.

⁶ Helmuth Karl Bernhard von Moltke, “Instructions for Large Unit Commanders”, in: Moltke on the Art of War: Selected Writings, ed. by Daniel Hughes (Novato: Presidio, 1993), 171.

зофија директивног командовања има за циљ да потстакне иницијативу потчињених унутар и ван оквира оперативне замисли претпостављеног (...). Одступање од наређења је у оквирима директивног командовања оправдано уколико то захтева развој ситуације на војишту, или га налаже виши степен одговорности.

Појам иницијативе имао је кључну улогу у развоју концепта директивног командовања у пруској и немачкој војсци. Она произилази из идеје децентрализованог извршења заповести која се заснива на схватању да старешине и војници које командант не може непосредно контролисати морају деловати самостално, али у складу са намером њима претпостављене команде⁷. Директивно командовање у свом рудиментарном облику почело се примењивати у пруској војсци у периоду Наполеонових ратова, и то првобитно само на вишим командним нивоима. Наиме, пруским Пешадијским егзерцирним правилом из 1806. године први пут се одбацује дотадашња пракса потпуно дефинисаних оперативних планова добијених од претпостављене команде, где командант нема могућност промене плана. Новим Правилком одобравала се иницијатива и слобода у одлучивању на нивоима команданата дивизија, којима је омогућено да сами одлучују како ће употребљавати своје јединице у складу са у кратким цртама датом основном идејном замисли надређеног, пошто се дошло до закључка да команданти великих јединица не могу до детаља испланирати шта ће радити њихови потчињени.⁸ С друге стране, за средње и ниже нивое командовања још увек су постојала строга ограничења како се изводе борбена дејства и како се командује у борби. Од времена немачких ратова за уједињење иницијатива и слобода одлучивања ће бити проширене и на те нивое развојем новог концепта који је, с једне стране, омогућио самосталност у процесу одлучивања у борби, а с друге, онемогућио доношење погрешних одлука старешинама на нижим нивоима командовања. У примени оваквог модела начина извршења задатака кључно је да командант потчињеном изда јасно дефинисан задатак (мисију), да му додели ресурсе неопходне за извршење задатка, као и да му дâ временски оквир, након чега му је остављена слобода у планирању и извршењу задатка. То омогућава додатну флексибилност на тактичком и опе-

⁷ Martin Sonnenberger, *Initiative within the philosophy of Auftragstaktik: determining factors of the understanding of initiative in the German Army, 1806-1955* (Fort Leavenworth: US Army Command and General Staff College Press, 2013), 2-3.

⁸ Richard Simpkin, *Race to the Swift* (London: Brassey's Defence, 1986), 227.

ративном нивоу, а претпостављеног старешину ослобађа сувишних тактичких детаља. Како би примена овог начина командовања успела у пракси, неопходни предуслови су да је потчињени командант током процеса образовања и обуке стекао потребне компетенције како би могао да извршава задатке самостално, да у потпуности схвати и разуме замисао претпостављеног, као и да у јединици која му је поверена постоји кохезија и довољна обученост, увежбаност и уиграност. Директивно командовање, наиме, постаје званичан доктринарни концепт објављивањем Молткеових Упутстава за команданте великих јединица из 1869. године, након чега су уследила Пешадијска егзерцирна правила из 1888, у којима је први пут направљена разлика између борбене и парадне обуке. Егзерцирним правилима из 1888. године и формално је уведено директивно командовање као општи принцип командовања и руковођења и на тактичком нивоу. Њиме су и команданти тактичких јединица, сваки на свом нивоу, добили максималну самосталност у процесу одлучивања у борби. Немачки појам *Auftragstaktik*, по коме је директивно командовање шире познато, први пут је введен 1906. године.⁹

Родоначелником заокруженог система директивног командовања (нем. *Auftragstaktik* – тактика мисије) може се сматрати фелдмаршал Хелмут фон Молтке старији, који је на чело немачког Великог генералштаба дошао 1857. године. Молтке је промовисао метод командовања који је наглашавао децентрализовану иницијативу у оквирима главне оперативне замисли. У духу идеја Карла фон Клаузевица Молтке је схватао да је са отпочињањем ратних операција неизвесност умањивала вредност сваког претходног детаљног планирања. Познате су његове максиме да је „догматско настојање да се спроведе план операција по сваку цену смртни грех као и да ни један ратни план не преживи први сусрет са главнином непријатељских снага”. Он је веровао да у току битке команданти морају да доносе одлуке у складу са неизвесношћу ситуације, која се стално мења. За Молткеа је свака неочекивана битка стварала нову ситуацију, која је захтевала предузимање нових мера. Молтке је охрабривао команданте да буду флексибилни и да одмах реагују на промене настале развојем ситуације, схвативши да се тактичке одлуке морају доно-

⁹ О развоју директивног командовања (нем. *Auftragstaktik*) у пруској/немачкој војсци видети више: Marco Sigg, *Der Unterführer als Feldheer im Taschenformat. Theorie und Praxis der Auftragstaktik im deutschen Heer 1869 bis 1945* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2014).

сити на лицу места. Стога је велика пажња поклањана подстицању иницијативе команданата и командира на свим нивоима. Молтке је веровао да наређења треба да буду кратка и да садрже само оно што потчињени старешина не може сам да уради. Такође је сматрао да „нема никакве користи од континуираног личног мешања команданта у делокруг рада потчињених”. Веровао је да сталним мешањем командант умањује ефикасност потчињених, те да товари превише задатака на сопствена плећа, што га може довести до тачке када неће бити у стању да их изврши. Молтке је истицао да „треба препознати случајеве у којима официр треба да поступа у складу са сопственим погледом на ситуацију. Погрешно би било да се приморава да чека наређења у ситуацијама кад се таква наређења не могу издати. Свакако су најпродуктивнији поступци који су у складу са идејном замисли команданта”. Он је такође истицао да је „изузетно (...) битно да потчињени штаб препозна шта је циљ у задатку који је добио. Само на тај начин биће у могућности да тежи остварењу тог циља, чак и у условима када је потребно да се поступи другачије од оног што је наређено”.¹⁰ Тај метод командовања нарочито је дошао до изражаја у аустријско-пруском рату 1866. и француско-пруском рату 1870/71. године, након чега је препознат као један од кључева успеха пруске војске.

Почетак примене у српској војсци

Брзи и сјајни успеси пруске војске у ратовима против Аустрије 1866. и Француске 1870/71. године били су повод да и друге војске почну да се у доктринарном смислу окрећу ка Немачкој и крену са радом на увођењу директивног командовања у сопствену праксу.¹¹ Овај начин командовања у српску војску уведен је 1894. године, када су издати нови Упути и прописи за ратну службу. На положају начелника Главног генералштаба тада се налазио генерал Јован Мишковић, док је на изради овог правила био ангажован и пуковник Радомир Путник, који је као помоћник начелника Генералштаба јуна 1893. године постављен за председника комисије чији је задатак био да анализира пројекат Ратне службе који би служио као основа за употребу

¹⁰ Hajo Holborn, “Moltke i Šliften”, u: *Tvorci moderne strategije*, ur. Edvard Mid Erl, 191-202 (Beograd: Vojno delo, 1952) 189-222.

¹¹ M. Sonnenberger, *Initiative within the philosophy of Auftragstaktik...*, 2.

војске.¹² Захваљујући сопственом ратном искуству Путник је био свестан свих слабости ондашње српске војске. Своју војничку каријеру започео је поразом у српско-турском рату 1876. године, када је његова бригада претрпела тешке губитке код Калипоља. Тада је, као млад официр, научио да се стварни рат разликује од оног описаног у уџбеницима. У писму пријатељу и школском другу др Владану Ђорђевићу забележио је: „На хартији се трупе брзо и лако концентришу, после неколико потеза пером већ су на главном зборишту... А какав су оне до тада напор учиниле, са каквим су се тешкоћама и оскудицама бориле, то се само личним искуством осетити може... Били су то дуги и заморни маршеви. Ледена киша, блато до колена, снег, биваковање без ватре и без хране...” У злосрећном рату са Бугарском Путник је био сведок неусклађеног командовања и добио лекцију како рат не треба водити. Тада је разумео да се дисциплина у војсци не може остварити казном војника који се повлачи. „Дисциплину угрожавају изнуреност, дуги маршеви и неусклађена наређења. Војник мора да осети способност вођа који му одређују судбину, писао је Путник.¹³ Тражећи начин како да превазиђе проблеме са којима се суочавала српска војска, Путник је постао поклоник немачке школе ратоводства будући да је од страних језика добро знао само немачки те се у својим војнотеоретским радовима издашно служио немачком војном литературом.¹⁴ Он је био свестан да се немачка војна доктрина наметала Србији не само због тога што је била доминантна у Европи већ и због сличног геостратешког положаја – обе државе налазиле су се између више потенцијалних противника. Окружене Турском, Аустроугарском и Бугарском, српске границе биле су стратегијски осетљиве. Према речима једног француског писца, Србија је била опкољена земља, а њен народ – опкољени народ.¹⁵

¹² ФБН 3185 од 1/13. јуна 1893, *Службени војни лист*, 1893, 624–625.

¹³ Димитрије Ђорђевић, *Портрети из новије српске историје* (Београд: БИГЗ, 1997), 305–306.

¹⁴ Архив САНУ, 11444, Драгутин Милутиновић, „Војвода Радомир Путник”, *Успомене на наше војводе* (рад у рукопису), Београд, 1939, 4.

¹⁵ Славица Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903* (Београд: Војноисторијски институт, 2007), 335; Од укупно 1.677 km, граница са Турском износила је 761 km, са Аустроугарском 406 km, Бугарском 409 km и Румунијом 101 km. Србија се простирала на површини од 48.302 km². Имала је облик неправилног четвороугла чији углови леже у Рачи на Дрини, у Увцу, тамо где он оставља границу Србије, на врху планине Св. Илија и на Дунаву код Текије. На северу су Србију од Аустроугарске одвајали Сава и Дунав, на западу делила је Дрина од Босне, на југу се граничила са Турском и Бугарском, а на истоку је Дунав делио од Румуније.

О утицају пуковника Радомира Путника на нову српску доктрину сведочи и чињеница да је убрзо након постављења на место председника комисије он лично био руководиоца маневара у септембру 1893. године. По њиховом завршетку држао је критику која је, према речима тадашњег начелника Главног генералштаба генерала Јована Мишковића, више личила на предавање како би он радио, што је све указивало на то да се ишло на промену дотадашње праксе.¹⁶ Путник је био један од главних теоретичара чији је рад непосредно утицао на развој српске војне мисли, што је нарочито дошло до изражаја кроз његов педагошки рад на Вишој школи Војне академије, где је кратко време предавао тактику, а затим генералштабну службу. Његов први рад о организацији службе Генералштаба у миру појавио се 1890. године.¹⁷ Други о истој теми у рату, у којем се објашњава и директива, појавио 1899, штампан је када је пуковник Путник већ био удаљен из војске.¹⁸ У оба ова рада он је поставио основу за постепено увођење директивног командовања и припрему старешинског кадра за његову примену у пракси. Како је нова српска војна доктрина била усмерена на покретни рат који је подразумевао веома често мењање ситуације на терену, Путник, као и Молтке, никада није истицао, нити је веровао у превелику моћ врховне команде и штабова у рату. Он је сматрао да величанствене победе у рату махом постижу потчињени команданти и да скуп свих тих делимичних успеха вешта управа врховне команде треба да споји и искористи ради општег успеха.¹⁹ У том духу, а под несумњивим утицајем Молткеа старијег, место, улогу и дужности главног команданта у бици види и пуковник Живојин Мишић. У својој Стратегији Мишић наглашава да се главнокомандујући мора понашати као стратег, а не као тактичар, да мора давати стални импулс и правац догађајима, да све држи под контролом одређујући најпогодније правце напада, положаје за одбрану, кључне терене и тежиште борбених дејстава, те да води рачуна о целини,

¹⁶ Слободан Ђукић, *Страни утицају на развој српске војне доктрине у другој половини 19. и првој деценији 20. века* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2019), 89.

¹⁷ Радомир Путник, *Служба ђенералштаба (1. део), Служба у мирно доба* (Београд: Министарство војно, 1890).

¹⁸ Радомир Путник, *Служба ђенералштаба (2. део), Служба у ратно доба*, (Београд: Министарство војно, 1899).

¹⁹ Живан Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад* (Сарајево: Државна штампарија, 1926), 128–129.

али да се не стара о свему. Командант, по Мишићу, прави могуће комбинације (варијанте употребе) и командује, а не извршава.²⁰

Упутима из 1894. године у српско командовање уведени су сви елементи који подржавају директивно командовање. У њима се високо цени концепт иницијативе. Већ у уводу је наглашено да је „Предузимљивост (иницијатива) код наших старешина од огромног (...) утицаја у рату; она налаже непријатељу да своје радње према нашим подешава. С тога треба иницијативу код потчињених развијати у свим приликама и никада је сувишним појединостима у налозима не стешњавати”.²¹ У ставу 6. стајало да „се треба држати правила да се у заповести ставља само оно, што подчињени за извршење свог задатка не може сам да нареди. Према томе заповест треба да је кратка, јасна и одређена и да одговара умном развоју онога коме се издаје”. У овим прописима први пут је уведена и директива као техника командовања. Према тачки 13, „заповести које се издају на дуже време, тако да се околности у току тог времена могу да измену, не треба да се баве појединостима. Уколико је круг заповедања једне команде већи и уколико је она више одвојена простором и временом од потчињене команде, утолико мање и њена заповест може улазити у подробности и утолико већа слобода рада треба да се остави потчињеном, уколико је дуже време за које се заповест издаје. Заповести које се у овом духу издају називају се **директиве**. Оне се дају обично командантима самосталних одреда, или онима који имају нарочит задатак да изврше”.²² На начин издавања заповести у духу директивног командовања осврће се потом и пуковник Радомир Путник у свом уџбенику Служба ђенералштаба (2. део), Служба у ратно доба у поглављу „Оперативне заповести”: „Правило је, да овака заповест одреди извршиоцу уопште само шта да уради, а како ће он да ради, па да постигне оно што се од њега тражи, то оставља њему, да 'удеси' према специјалним приликама у којима се налази. Само онда, кад више њих, међу собом независних извршилаца суделују заједнички у извршивању једне исте заповести или у остваривању једне заједничке им цели, или кад нарочито од оваквога или онаквога начина извршивања зависи успех целине, заповест утиче и на начин извр-

²⁰ Живојин Мишић, *Стратегија. Вештна ратовања* (Београд: Нова штампарија „Давидовић”, 1907), 418–420.

²¹ „Уопште”, *Упути и прописи за ратну службу* (Београд: Министарство војно, 1894).

²² *Упути и прописи за ратну службу*, 4.

шивања, и то, у првом случају ради тога, да би рад свију извршилаца био сложен и упућен у духу намере вође, а у другом, да би успех био сигурније подјемчен. У оба случаја, међутим, заповест се упушта у начин извршивања само у толико, у колико се са сигурношћу предвиђа да се оно, што је наређено, може заиста и извршити. Ово наравно вреди и у мирно доба. Њиме се иде на то, да извршилац размишља сам како му у којој прилици ваља радити, те да се тако у њему развије иницијатива и уметност наћи се у разним случајима, а у исто време да покаже свој дар, те да се зна шта се од њега може очекивати”.²³ Путник овде такође у кратким цртама дефинише и директиву као врсту заповести: „Директива казује извршиоцу – непосредно потчињеном команданту – намеру претпостављенога му команданта и уз то само још рад у начелу или, управо гледиште кога му се при извођењу рада ваља придржавати. Све остало, што се односи на извршивање рада, оставља му да то удеси сам, управљајући се према приликама у којима је и према у директиви изказаном му гледишту, које му при том има да служи само као водиља. Она се везује редовно само за једну стратегијску ситуацију и обележава њој одговарајући рад, но, ако се предвиђа да може у претпостављеној ситуацији наступити каква важнија промена, онда обележава на исти начин рад и за тај случај. Једна иста директива вреди обично за дуже време и обухвата једну читаву операцију или њен одељак, па се са променом стратегијске ситуације мења и она. Директива, дакле, регулише рад што се врши удаљено од претпостављенога команданта, тј: рад самостално оперишуће јединице”.²⁴

Директиву истиче и пуковник Живојин Мишић у својој Стратегији, штампаној 1907. године: „Упутство или директива је излагање, којим се командант неког самосталног дела војске (корпуса, -армије или иначе каквог већег здруженог одреда за више-мање самостална дејства) упознаје и упућује, да позна опште стање ствари на војишту, и да буде обавештен о главној идеји операција. Директива је мисао водиља у самосталним дејствима дотичног команданта; она је у опште такво саопштење више инстанције нижој, којој се не дају прецизиране заповести, како треба поступати у извесним тренутцима, већ се износе само главне идеје за извесну операцију. Директива се мора добро да појми и да схвати у свему пространству њеном, и с

²³ Р. Путник, *Служба ђенералштаба (2. део), Служба у ратно доба*, 134–135.

²⁴ Исто, 135.

тога она и захтева јаку иницијативу у најширем смислу у команданата самосталних делова војске, и то не само у смислу слободе избора начина и средстава за постигнуће одређеног циља; него и у смислу самосталног одређивања и посебних циљева, али под условом, да ти посебни циљеви одговарају главном циљу операција. Директиве дакле траже способне команданте, који су већ навикнути на самостално командовање војском.”²⁵

Иницијатива и директивно командовање у српској војсци

Један од битних елемената директивног командовања јесте и иницијатива која је доста дуго била непознаница за српски официрски кор. „Оскудица личне иницијативе нарочито код виших команданата наше војске у рату 1885. године и беше поред осталог узрок многим ондашњим нашим недаћама” – писао је Живојин Мишић у Стратегији. По њему је стога о тој околности „требало у нашој војсци повести (...) најозбиљнију бригу и старање, васпитавајући наш старешински подмладак за самостални рад не само у времену рата, већ настати, да се принцип иницијативе развије у целој системи командовања нашем војском”. Свој поглед на иницијативу завршио је цитатом из дела Колмара фон дер Голца *Das Volk in Waffen*: „У самосталности нижих старешина лежи сила, која се не може ничим заменити”.²⁶ У својом мемоарима на тему иницијативе Мишић бележи: „Из свих мојих дотадашњих службених искустава дошао сам до закључка да код великог броја наших официра, нарочито оних на већим положајима, недостаје довољно мушкости да по важнијим питањима кажу своје право мишљење у присуству старијих или претпостављених старешина! Налазим да је то велика мана која у одсудним тренуцима кочи наше, иначе врло спремне и одважне више команданте у испољавању личне иницијативе, толико потребне у ратним операцијама. Због тога је потребно цео наш официрски кор у васпитавању подстицати на разумну личну иницијативу, како у мирно тако и у ратно време”.²⁷

²⁵ Ж. Мишић, *Стратегија. Вешта ратовања*, 484–485.

²⁶ *Исто*, 317.

²⁷ Живојин Мишић, *Моје успомене*, приредио Саво Скоко (Београд: БИГЗ, 1980), 257.

И Путник, који је тај недостатак иницијативе лично осетио у току српско-бугарског рата, сматра да је „у рату иницијатива, у разумној мери, и корисна (...) и потребна још више; овде није могуће предвидети нити прописати поступак за сваки а нарочито за изненадан случај, у опасним тренутцима заповести су ређе, извршилац је остављен сам себи, те је принуђен да сам размишља и бира начин рада”.²⁸ Упути из 1894. године стога су прописивали и оквире у којима је дозвољена иницијатива командантима пукова и самосталних батаљона. Према тачки 949, „команданти пукова и самосталних батаљона који се боре у непосредној тактичкој вези са осталим трупима треба да раде у духу упута који су добили, односно по заповести која им је издата. При извршењу ових налога могу само оне промене наређивати, које би биле потребне услед промењених околности – нарочито са погледом на снагу своју и непријатељеву – или противникове мере које непријатељ предузима и на посљетку услед неочекиваних и не савладивих препона”. Иницијатива је овим Упутом у тачки 953 била прописана као обавезна и за команданте јединица које не учествују у боју: „Ма где да се каква трупа налази, а није уплетена у борбу, нити има какав нарочити задатак који би сваку другу употребу трупе искључивао, па њен командант чује у близини топовску или јаку пушчану ватру, треба одмах да се извести о узроку због кога се пуца, односно да се оријентира о стању борбе и да команданту трупе која се бори одмах јави место где се налази и са каквом снагом располаже и потпомогне суседне трупе колико му сопствене околности допуштају”. За непредузимање иницијативе била је чак, према тачки 954, предвиђена и казна: „Ко намерно или из небрежења пропусти да потпомогне какву трупу своје или савезничке војске, којој је каква опасност грозила, а имао је могућности да то учини, биће најстроже одговоран”.²⁹

Обука старешина и трупа

Након доношења ових прописа почело се са њиховом имплементацијом кроз школовање старешинског кадра и обуку. Најзначајнија врста обуке с тим у вези били су велики маневри. Велики маневри представљали су вежбу која је била најближа ратној ситуацији и

²⁸ Р. Путник, *Служба ђенералштаба (2. део), Служба у ратно доба*, 134–135.

²⁹ *Упути и прописи за ратну службу*, 261–262.

служили у првом реду за увежбавање командног елемента у практичном вођењу јединица на терену у претпостављеној двостраној ратној ситуацији. На њима је долазило до изражаја садејство свих родова и служби. Такође, требало је да маневри послуже и за избор команданата за будући рат. Да би то било могуће, противници су морали што мање знати један о другом, тако да су се за откривање намера и покрета друге стране морали користити само оним средствима којима се служи у рату. На основу тих обавештења, која нису била увек сигурна, доношене су мање или више сигурне одлуке и парирало се намерама непријатеља. Забуна, случај, преувеличавање или потцењивање противника и, најзад, самопоуздање или неодлучност команданата, као и у рату, утицали су на одлуке, па и на њихове успехе. Погрешке и бравуре биле су подједнако корисне и поучне. Чак су погрешке често биле и корисније, мада су појединци због њих сносили консеквенце. Од таквих маневара војска као целина имала је највише користи.³⁰

У српској војсци се са редовним одржавањем великих маневара у којима су учествовале две дивизије почело 1893. године, када је већ 10 годишта регрута прошло кроз касарну захваљујући увођењу обавезног служења војног рока Законом о устројству војске из 1883. године. То је било довољно да се попуни свих пет ратних дивизија првог позива предвиђених формацијом. Резултати тих маневара по питању обучености јединица и уиграности старешинског кадра српске војске били су поражавајући, али су поуке искоришћене за отклањање очигледних пропуста и биле подстицај за доношење нових Упута и прописа за ратну службу наредне године. Већ на маневрима 1894. приказани су бољи резултати, да би након тога сваке године били организовани маневри у оквирима сваке од пет дивизијских области, а сваке друге године велики маневри који би укључивали ратни састав јединица две суседне дивизијске области.³¹ Први успешни велики маневри на којима су учествовале две дивизије ратног састава са укупно ангажованих око 32.000 људи одржани су у околини Крушевца 1898. године.³² Ти велики маневри изведени су у току прве године деловања Команде Активне војске, на чијем се

³⁰ Аноним (Панта М. Драшкић), *Наличје наших великих маневара* (без датума); Архив Југославије, фонд Кнеза Павла Карађорђевића, 797 – 12 – 49.

³¹ Слободан Ђукић, *Страни утицај на развој српске војне доктрине у другој половини 19. и првој деценији 20. века*, 89.

³² М. Милићевић, *Реформа војске Србије 1897-1900*, 147-148; Д. Денда, „Српска војска пред епоху ратова 1912-1920“, 426.

челу налазио бивши краљ Милан у чину генерала. Приликом маневара које је спроводила Команда активне војске са трупамa Моравске дивизијске области у лето наредне 1899. године тадашњи начелник Унутрашњег одсека Оперативног одељења потпуковник Живојин Мишић већ је приметио да је „једна од дивних одлика наших официра и војника интересовање о раду и најудаљенијих делова фронта, давање својих мишљења о томе раду и прилагођавање својих поступака, макар то захтевало и веће напрезање, потреби што правилнијег и бољег извршења општег задатка”.³³ Српска војска наставила је да упражњава овај тип обуке и у наредним годинама. Тако су 1901. одржани велики маневри у којима су учествовале Дунавска и Дринска дивизија (Убски маневар), наредне 1902. године Сикирички маневар уз учешће Тимочке и Моравске дивизије, затим 1905. Ђупријски маневар између Тимочке и Шумадијске дивизије и 1908. године између Дунавске и Дринске дивизије. У току 1904, 1905, 1906, 1909. и 1910. године извођени су локални маневри у свакој од пет дивизијских области.³⁴ Свакако вреди истаћи да се увођење великих маневара подарило са увођењем принципа директивног командовања у српску војску.

Маневри су, међутим, били тек један од практичних делова обуке официра, а нарочито оних генералштабних, који су представљали праву војну елиту и главне носиоце нових доктринарних схватања. Велику улогу у упознавању и припреми старешинског кадра, а нарочито генералштабних официра за овај начин командовања имали су пуковници Радомир Путник и Живојин Мишић. Путник је истицао вредност и потребу да највише старешине буду најбољих способности и захтевао да и Генералштаб треба да буде на достојној висини.³⁵ Као начелник Оперативног одељења и помоћник начелника Главног генералштаба пуковник Путник се уз своје редовне дужности стога бавио и питањем усавршавања официра и спремањем старешина за више положаје и настојао да се њихова обука што више приближи ратној пракси. У његово време уведено је решавање стратегијских, тактичких и фортификацијских задатака на карти и терену, и то не само као предмет студирања на Вишој школи Војне академије и на припреми кандидата за генералштабну

³³ Ж. Мишић, *Моје успомене*, 207.

³⁴ Војни архив, Пописник 2, кутија 2, фасцикла 3, док. бр. 43/1; *Преглед рада Оперативног одељења Главног генералштаба, 1906–1911*, 80.

³⁵ Ж. Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник – његов живот и рад*, 128.

струку већ и по пуковима у зимским официрским школама, као и при полагању испита за чин мајора свих родова војске. Потоњи војвода Живојин Мишић сећао се да га је Путник испитивао при полагању испита из тактике за прелаз у ђенералштабну струку поглавито примењену тактику, односно решавање задатака на карти и терену у околини Београда.³⁶ Путников ђак и наследник на катедри тактике на Вишој школи Новак Бранковић потом је увео решавање тактичких задатака апликативном методом на карти и земљишту, без унапред предвиђеног решења. Ова метода примењивана је и на генералштабним путовањима којима је од 1903. најчешће руководио сам Путник. Да би се избегло шаблонизовање и дала превага здравом разуму, при решавању конкретних задатака прихватано је свако решење уколико је логично и поткрепљено ваљаним аргументима, а не само „школско”. Бранковић и Путник су на тај начин, руководећи се геслом да је „у борби све могуће”, дозвољавали критичку анализу сваког задатка без икаквог ограничавања и арбитарног закључка, што је подстицало самосталност и личну иницијативу старешина свих нивоа.³⁷ Иницијативу и интегритет старешина промовисао је и пуковник Живојин Мишић својим предавањима из Стратегије. Мишић скреће пажњу на разлику у командовању током „редовне” и „случајне битке” („борбе у сусрету”), код које иницијатива нарочито долази до изражаја.³⁸

Највећа пажња у српској војсци посвећивана је усавршавању и одабиру генералштабних официра. Још од самог почетка у српском војнообразовном систему се до тог нивоа стизало изузетно тешко. Колико је систем селекције генералштабних официра био ригорозан можда најбоље сведочи чињеница да је двогодишњу припрему за генералштабну струку у периоду од 1880. до 1911. похађало 164 кандидата, од којих је само њих 55, или 33,5%, успело да положи завршни испит. Селекција кадрова нарочито је пооштрена доношењем нове уредбе о ђенералштабној струци од 7/19. децембра 1896. године, када је завршена Виша школа Војне академије уведена као главни почетни услов за прелаз у генералштабну струку, што према Уредби из 1884. није био случај. Од 1897. године, када се нова уредба поче-

³⁶ Светислав Т. Милосављевић, „Живот и рад војводе Радомира Путника”, у: *Четири српске војводе*, приредио Зоран Пејашиновић (Бања Лука: Бесједа, 2008), 53.

³⁷ Далибор Денда, „Генерал Радомир Путник као начелник Главног генералштаба и министар војни (1903–1912)”, *Војноисторијски гласник*, 1 (2020), 80–81.

³⁸ Ж. Мишић, *Стратегија. Вешта ратовања*, 411–413.

ла спроводити, кандидати су се пријављивали на основу расписаног конкурса, а предност су имали официри који су са одличном или врло добрим успехом завршили Вишу школу.³⁹ Путник је наставио са том праксом. По преузимању дужности начелника Главног генералштаба 1903. израдио је нов, обимнији и тежи програм припреме кандидата за генералштабну струку и знатно проширио критеријуме за избор приправника и њихово усавршавање. У том раду користио се искуствима немачке војске.⁴⁰

Како сведоче савременици, Радомир Путник као начелник српског Главног генералштаба умео је да зближи Генералштаб и трупу, одређујући правилно делокруг рада генералштабних официра, дајући им улогу стручног, помоћног органа команданата обласних команди и оперативних јединица, за разлику од многих армија у којима су генералштабни официри чинили посебну касту изузетних, која је била уздигнута изнад осталих припадника официрског кора и тиме нарушавала његову кохезију. Због тога је, како у балканским ратовима, тако и у Првом светском рату, у раду између виших команданата и њихових начелника штабова владала највећа хармонија, што је било од највећег значаја за успешно вођење операција.⁴¹

И пуковник Мишић је у својим предавањима из Стратегије сматрао да „треба трајно радити на спреми и образовању виших команданата за војску, јер се њихова спрема, као дело темељног васпитања, не достиже тако лако. За то треба не само доста труда, него и доста времена и велике умешности. Крајње би време било, да се и у нашој младој војсци једанпут овом питању поклони најозбиљнија пажња, јер не треба заборавити, да ће она војска имати увек и све шансе за успех у рату, која имадне у рату боље, спремније, духовитије и родољубивије команданте од војске у противника”.⁴² Из тих разлога научни ниво вишег официрског кора је систематски поди-зан из године у годину, чиме је постепено спреман виши командни апарат. Поред тога, највећа пажња поклањана је спремности нижег старешинског кадра, која је постављена на савремену висину, као и сталном усавршавању обуке војника из кадра и резерве свих родова војске.⁴³ Када је реч о школовању и обуци нижих официра, треба ис-

³⁹ Д. Денда, „Генерал Радомир Путник као начелник Главног генералштаба и министар војни (1903–1912)”, 82.

⁴⁰ С. Т. Милосављевић, „Живот и рад војводе Радомира Путника”, 58.

⁴¹ Милан Раденковић, *Церска операција 1914* (Београд: Војно дело, 1953), 44.

⁴² Ж. Мишић, *Стратегија. Вештна ратовања*, 501–502.

⁴³ С. Т. Милосављевић, „Живот и рад војводе Радомира Путника”, 59.

таћи да је нижи курс на Војној академији, основаној 1880, трајао три године, да би 1904. био продужен на четири године. Након окончања Ниже школе Војне академије млади српски потпоручник био је оспособљен да преузме команду над водом и четом и да разуме намере команданта батаљона/дивизиона.⁴⁴ Након дипломирања на Нижој школи Војне академије млади официри били су распоређивани у „батаљоне за обуку“, где би провели две до три године унапређујући стечене знања и вештине изводећи основну обуку са регрутима.⁴⁵ Од свих официра захтевало се да положи посебне испите за унапређење у чин капетана и мајора. Вештине и знање које су били потребни да се ови испити положи били су оспособљеност за командовање самосталним батаљоном за чин капетана и ојачаним пуком за чин мајора. Виша школа Војне академије, која је почела са радом 1884, трајала је две године. Могућност да конкуришу на Вишу школу имали су млади поручници или капетани који су провели најмање четири године на трупним дужностима и положили пријемни испит. На Вишој школи упознавали су се са знањима и вештинама потребним за ниво бригаде, дивизије и корпуса.⁴⁶ У периоду у коме се Путник налазио на челу српске војне управе нарочита пажња посвећивала се практичној обуци старешина, због чега су образоване Артиљеријска и Пешадијска официрска школа гађања и отворени многи курсеви за унапређење стручних кадрова техничких и других јединица.⁴⁷

Путник је наставио и даље да ради и на усавршавању српске војне доктрине у складу са идејама покретног рата. Резултат тога рада била је нова Ратна служба објављена 1911. године, која је представљала највиши интелектуални домет тадашње српске војне мисли. У односу на немачку Ратну службу из 1906. године у српском правилу разликовали су се само одељци о командовању, о штабовима и заступању на дужности, о посредном прибављању података о непријатељу, о извиђачко-заштитним одредима и о четничком ратовању, док су сви остали одељци били готово истоветни.⁴⁸ Одредбе о самоиницијативи значајне за примену директивног командовања овде су додатно разрађене. У члану 979. истиче се: „Извршавајући

⁴⁴ Д. Денда, „Српска војска пред епоху ратова 1912–1920“, 427–428.

⁴⁵ С. Ђукић, *Страни утицај на развој српске војне доктрине у XIX и првој деценији XX века*, 66–67.

⁴⁶ Д. Денда, „Српска војска пред епоху ратова 1912–1920“, 428.

⁴⁷ С. Т. Милосављевић, „Живот и рад војводе Радомира Путника“, 59.

⁴⁸ Д. Денда, „Генерал Радомир Путник као начелник Главног генералштаба и министар војни (1903–1912)“, 85–86.

свој борбени задатак сваки је старешина дужан да има на уму општи циљ дејстава. И кад се увери да су његове намере и заповести као што треба схваћене, оставља својим потчињенима пуну слободу у избору средстава за извршење". С њим је повезан и члан 980, који гласи: „Старешина је дужан да развије енергичну иницијативу и самосталност у случајима када је потребна брза помоћ суседним трупамa и када се стање изменило од времена издане заповести, а накнадно нове заповести још нису стигле. (...) О оваквим својим самосталним одлукама старешина је дужан одмах да извести свог претпостављеног, од кога је раније добио задатак"". ⁴⁹ Такође, у сличном духу издата су и нова егзерцирна правила за сва четири рода војске.⁵⁰ Захваљујући свему томе, пред епоху ратова од 1912. до 1918. године српски официри били су заточници доктрине покретног рата која је охрабривала флексибилност и захтевала децентрализовану систему командовања, који је остављао више тактичке слободе командантима и командирима средњих и нижих тактичких јединица. Одушевљење немачком доктрином у српском официрском кору у време балканских ратова приметили су и страни посматрачи. Према извештајима пуковника Томпсона, британског војног посматрача у штабу српске Прве армије у Првом балканском рату, српски генералштабни официри „посматрали су на рат као на вештину а не као драму. Били су то људи који су стално тражили аналогију између њихове тренутне ситуације и неке приближно сличне ситуације из каријере њиховог омиљеног стратега – фон Молткеа".⁵¹

Српска војска успела је, такође, да развије и напредан систем обуке подофицира, највише захваљујући постојању специјализованих родовских подофицирских школа основаних осамдесетих и деведесетих година 19. века. Двогодишње школовање у подофицирским школама заснивало се на војностручној обуци до нивоа чете, док су свршени подофицири били оспособљени да обављају дужности командира вода свога рода. За унапређење у више чинове требало је да положи испите за чин каплара, поднаредника и наредника.⁵² Према

⁴⁹ *Ратна служба* (Београд, Министарство војно, 1911), 401.

⁵⁰ С. Ђукић, *Страни утицај на развој српске војне доктрине у другој половини 19. и првој деценији 20. века*, 118.

⁵¹ Василий Б. Каширин, „Высший и старший командный состав армий стран Балканского полуострова в оценках и суждениях русских военных специалистов в начале XX века", у: *Человек на Балканах глазами русских*, ур. Р. П. Гришина, А. Л. Шемякин (Санкт Петербург: *Алетейя*, 2011), 204.

⁵² *Први балкански рат (операције српске војске)*, I, 232.

извештају аустроугарског војног аташеа у Србији генералштабног мајора Ота Гелинека из 1913. године, српски подофицири су према понашању и образовању били сличнији официрима него обичним војницима. У току балканских ратова већина њих обављала је и официрске дужности.⁵³

Нека искуства из ослободилачких ратова 1912–1918.

Најбоље примере употребе овог принципа у српској војсци дала је ратна пракса из периода 1912–1918. године. Први пример успешне употребе овог принципа на средњим нивоима командовања представљају свакако бојеви код Нагоричана и код Којнарске реке на левом и десном крилу Прве српске армије првог дана Кумановске битке, 23. октобра 1912. године. Реч је о изненадној и за српску војску непланираној бици, за коју је према теорији овај начин командовања идеалан. Приликом наступања турске 13. низамске дивизије из састава V корпуса Вардарске армије преко Пчиње ка Никуљанском вису, на правцу напада турских јединица налазио се XVIII пешадијски пук Дунавске дивизије I позива. Услед погрешне процене да испред себе има потучене турске колоне које се повлаче са Страцина, командант XVIII пешадијског пука потпуковник Михајло Зисић наредио је команданту 2. батаљона тог пука да крене у напад.⁵⁴ Дочекав јаком пешадијском и артиљеријском ватром тај батаљон је претрпео снажне губитке. Том приликом је погинуо и командант батаљона мајор Војислав Велимировић, након чега се батаљон у пометњи повукао. У међувремену је 4. батаљон, у духу претходног наређења команданта пука, стигао на седло између Сртевице и Пркиног рида са задатком да поседне тај међупростор и ухвати везу са четничким одредом. Уочавајући тежину положаја у коме се нашао 2. батаљон, командант 4. батаљона мајор Душан Глишић самоиницијативно му је кренуо у помоћ и наступајући у борбеном поретку у две линије после краћег времена избио југоисточно од Пекине махале, на правцу Пркиног рида. Пошто је ту дочекав снажном ватром предњих делова 13. низамске дивизије људство је захватила паника, пре свега због наилаaska на 2. батаљон који се хаотично повлачио на десном крилу и бекства

⁵³ Д. Денда, „Завршни извештаји аустроугарског војног аташеа у Београду о српској војсци у балканским ратовима 1912/1913”, 140.

⁵⁴ Ђорђе Ћирић, „О Кумановској бици”, *Ратник*, X (1922), 34.

предњих делова четничког одреда на левом крилу, на југозападним падинама Сртевице. Схвативши да им прети обухват, две чете које су се налазиле у резерви почеле су да се повлаче, након чега је почело и спонтано повлачење остале две чете из прве линије. Командант батаљона мајор Глишић је уз крајње напоре успео да успостави ред и да задржи главнину батаљона између Сртевице и Пркиног рида, нешто испред положаја на којима се 4. батаљон налазио пре покрета.⁵⁵ Турци, међутим, нису искористили ову повољну прилику, него су после одбацивања 2. и 4. батаљона застали⁵⁶ јер их је пропали али јуначки подвиг 4. батаљона XVIII пешадијског пука савршено изненадио и збунио. Испад 4. батаљона њихова главна команда је по некој чудној логици одмах довела у везу са пропалом офанзивом 2. батаљона и те две радње схватила не као две случајне и сасвим одвојене, засебне акције, као што су стварно и биле, већ као некакво с планом и са снагом од читавог једног пука изведено насилно рекогносцирање, коме се по правилу прибегава само када се на положају за његову одбрану има довољно јака снага. И према томе, прво што јој је тада пало на памет била је једна за Србе спасоносна хипотеза, да кад Срби рескирају једну тако велику јединицу, бацајући је са овако јаког положаја, за извођење операције која се обично предузима са једном четвртином снаге, мора бити да на том месту имају барем једну дивизију.⁵⁷

У међувремену командант Коњичке дивизије правилно је проценио непријатељску намеру да разбије лево крило Дунавске дивизије, те је зато послао свог начелника штаба потпуковника Туцаковића команданту VII пешадијског пука, наређујући му да одмах упути један батаљон на Пркин рид, не чекајући наређење свог команданта дивизије.⁵⁸ Командант VII пука потпуковник Александар Глишић и сам је увиђао да се тако нешто мора предузети. Кад му је саопштена порука команданта Коњичке дивизије, пожурio је да искористи прилику да бар нешто уради у духу тадашњег стања на бојишту и сме-ста издао наређење команданту 2. батаљона мајору Војиславу Ни-

⁵⁵ *Први балкански рат 1912–1913 (операције српске војске)*, I (Београд: Војноисторијски институт ЈНА, 1959), 642; Милутин Д. Лазаревић, *Наши ратови за ослобођење и уједињење. Српско-турски рат 1912. године*, књ. II (Београд: Српска књижевна задруга, 1929), 163; Живко Станисављевић, *Кумановска битка – разматрања и поуке* (Београд: Војно дело, 1951), 61–64.

⁵⁶ *Први балкански рат 1912–1913 (операције српске војске)*, I, 643.

⁵⁷ М. Д. Лазаревић, *Наши ратови за ослобођење и уједињење. Српско-турски рат 1912. године*, књ. II, 164–165.

⁵⁸ Ж. Станисављевић, *Кумановска битка – разматрања и поуке*, 64.

колајевићу, који се налазио на левом крилу пуковског еволуционог поретка, да са батаљоном што пре укаже помоћ посусталим трупам дивизијског левог крила.⁵⁹

Утом је стигао и командант дивизије пуковник Милош Божановић, који је након разговора са потпуковником Туцаковићем издао наређења команданту VII пука да и са остатком свог пука крене на Сртевицу, чији је велики тактички значај тек тада почео да увиђа, а команданту VIII пука, који се са своја три батаљона још увек налазио иза IX пука, да своје групе рокира улево и заузме дотадашње положаје VII пука на Белој Земљи. То померање трупа из дивизијске резерве здесна налево довело је до судбоносног прелома у дотле веома лабавој ситуацији. Јединице VII пука стигле су на Сртевицу у последњем тренутку. Након тога турске снаге јуришале су неколико пута на положаје, подржане снажном артиљеријском ватром. Сви њихови напади су одбијени уз велике српске губитке, а том приликом погинуо је и командант VII пешадијског пука. Захваљујући доброј обучености официјерског, подофицијерског и војничког састава Дунавска дивизија I позива успела је да одбије напад четири турске дивизије и одржи положај, што ће бити кључно за позитиван исход Кумановске битке у српску корист наредног дана.⁶⁰

До борби на десном крилу српске Прве армије, на којем се налазила Моравска дивизија I позива, дошло је истог поподнева. У тим борбама такође наилазимо на примере изванредне самоиницијативе у духу директивног командовања. Наспрам Моравске дивизије I позива пред Кумановом налазио се турски VII корпус. Око подне турска Скопска редифска и 19. низамска дивизија отпочеле су покрете према фронту 1. и 16. пешадијског пука Моравске дивизије I позива. Командант VII корпуса, обавештен о борбама на турском десном крилу, рокирао је снаге са сопственог десног крила према VI корпусу да би смањио међупростор и тиме обезбедио већу сигурност унутрашњих крила оба корпуса, а затим да са достигнуте линије Почивалов рид – Црно Поље – Бело Брдо предузме напад правцем село Горње Којнаре – Мала Корија. Покрети у том правцу отпочели су око 15 часова. Ти покрети изазвали су артиљеријску ватру 1. дивизиона

⁵⁹ М. Д. Лазаревић, *Наши ратови за ослобођење и уједињење. Српско-турски рат 1912. године*, књ. II, 175–179.

⁶⁰ М. Д. Лазаревић, *Наши ратови за ослобођење и уједињење. Српско-турски рат 1912. године*, књ. II, 175–179; Ж. Станисављевић, *Кумановска битка – разматрања и поуке*, 66–67; *Први балкански рат 1912–1913 (операције српске војске)*, I, 648–657.

Артиљеријског пука и 8. батерије, као и одговоре са турске стране, али је напад заустављен. Ценећи да непријатељ наступа јачим снагама, командант Моравске дивизије I позива пуковник Илија Гојковић уочавао је могућност озбиљног напада непријатеља и из тих разлога упознао је са ситуацијом команданте Тимочке дивизије II позива, од којег је тражио један пук који би образовао резерву, и Дринске дивизије I позива, од којег је такође тражио један пук за резерву који би се распоредио иза положаја 16. пука. Док је командант Моравске дивизије I позива желео да ангажовањем два пука из састава суседних дивизија створи јаку резерву и сачека напад непријатеља, његов 1. пук је на иницијативу команданта 2. батаљона прешао у напад. Томе је претходио састанак између команданта 1. пешадијског пука и њему потчињених команданата батаљона у рејону села Карабичане. Они су приметили рокирање снага VII корпуса у захвату друма Куманово – Крива Паланка и дошли до закључка да те турске снаге крећу у напад на Дунавску дивизију I позива. У вези с тим командант 2. батаљона мајор Милан Маринковић предложио је да пук крене у напад и осујети намере турских снага и тиме олакша положај Дунавске дивизије, наглашавајући да он неће дозволити да се понови случај са Сливнице 1885. године, када се једна дивизија борила, док су остале посматрале. Командант пука није прихватио овај предлог пре него што га одобри командант дивизије.⁶¹ Међутим, око 16 часова командант резерве 1. пешадијског пука мајор Милан Маринковић ценио је да је дошао згодан моменат и повео самоиницијативно, без одобрења команданта, свој батаљон у напад. Он је за собом повукао цео 1. пешадијски пук и 4. батаљон 15. пука из Тимочке дивизије I позива. Храбри командант платио је главом, али је непријатељ са целог фронта одступио. Овим је борба код Моравске дивизије I позива била завршена.⁶² Док су се борбе водиле на иницијативу је подстицао и ордонанс-официр у команди Прве армије капетан Светислав Т. Милосављевић, који се у време борби на десном крилу армије нашао у штабу Дунавске дивизије II позива којом је командовао пуковник Михајло Рашић. Дивизија је била у другом ешалону, у армијској резерви. У разговору са њеним начелником штаба ђенералштабним мајором Жиком Ђорђевићем Милосављевић је сазнао да са Дунавском дивизијом I позива немају ни телефонске, ни ма какве друге

⁶¹ *Први балкански рат 1912–1913 (операције српске војске)*, I, 660–663.

⁶² Ђ. Ђирић, „О Кумановској бици”, *Ратник*, X (1922), 35.

везе, али да се о догађајима обавештавају од пролазећих мештана и предложио му да бар једног од официра из штаба упуту у штаб Дунавске дивизије I позива да их повремено обавештава о ситуацији. Упитао је и зар их топовска грмљавина, која не престаје целог дана, а долази са тако блиске удаљености, није заинтересовала, да тамо пошаљу бар једног официра, ако не чак да покрену и целу дивизију у том правцу, напомињући да и командант армијске резерве треба да зна шта се на пет до шест километара испред њега ради, као и то да су у пруско-француском рату 1870. године пруски дивизијари и команданти позадњих корпуса одводили редовно своје јединице у правцу топовског пуцња и тамо их уводили у борбу, без обзира на то што су били у армијској резерви и што нису имали наређење више команде.⁶³ Дунавска дивизија II позива остала је ипак неактивна до другог, решавајућег дана Кумановске битке. Да иницијатива није била карактеристична за више команданте сведочи и поступак генерала Степе Степановића, команданта 2. армије, која се налазила на левом крилу српских трупа. Како војвода Мишић пише у својим мемоарима, „С обзиром на то да су Турци на Куманову давали снажан отпор налету наших снага, наређено је команданту 2. армије да своју Тимочку дивизију I позива пребаци из Ћустендила ка Кривој Паланци и нападом са те стране угрози десни бок и позадину турске војске. Грмљавина топова код Нагоричана није била довољна да подстакне команданта 2. армије, који није био обавештен о догађајима на главном правцу, да форсира покрет Тимочке дивизије I позива и учествује у значајној бици на Куманову. Колебљивост команданта 2. армије да благовремено изврши поменуто наређење допринела је околности што су Турци мањим одредима били посели Црни врх, северозападно од Кратова, који се налазио бочно у односу на правац Крива Паланка – Страцин, куда је требало да одмаршира Тимочка дивизија. С друге стране, грмљавина топова код Куманова сама по себи је говорила команданту 2. армије да је требало похитати у том правцу, остављајући потребан део снага према Кратову ради заштите бока. Несумњиво је да би ђенерал Степановић то и учинио да је био боље обавештен о непријатељској снази испред Кратова”.⁶⁴ Према Мишићу, „(...) битка на Куманову сасвим оправдано названа је битком у сусрету. Обе војске јуриле су једна другој у сусрет. Бла-

⁶³ Светислав Т. Милосављевић, „Првог дана Кумановске битке код Дунавске дивизије I и II позива”, *Ратник*, X (1922), 45.

⁶⁴ Ж. Мишић, *Моје успомене*, 276–277.

годарећи јачој концентрацији наших трупа, личној иницијативи наших команданата и великом пожртвовању наших бораца – војника и официра – битка на Куманову добијена је, тако рећи, изненада”.⁶⁵ Генерал Војин Ђ. Максимовић сматрао је у својим разматрањима писаним након Великог рата да је „наша победа код Куманова 1912. године (била) плод (...) стратегије морално и бројно јаким батаљона”.⁶⁶

Један од најбољих примера самоиницијативе на дивизијском нивоу даје држање Коњичке дивизије из састава 2. армије у Церској бици, у време боја код Текериша. Њен командант пуковник Бранко Јовановић, који за рад 16. августа 1914. године није добио никакву директиву, нити оријентацију од команданта армије, сазнао је да косом Цера наступа непријатељска колона јачине једне дивизије и да је њена побочница један одред који наступа правцем Бела река – Цуљковић, јачине један пешадијски пук, две до три батерије и два до три ескадрона. Он је закључио да је колона упућена да нападне у бок српских снага у долини Јадра и самостално одлучио да са Коњичком дивизијом спречи наступање бочног одреда преко Беле реке и да нападајући га угрози бок и позадину аустроугарске колоне на Церу. У том циљу ступио је у споразум са командантом Шумадијске дивизије I позива и узео под команду три батаљона њеног 19. пешадијског пука и једну полубатерију који су били на положају Слатина. Овако ојачана Коњичка дивизија дејствовала је у две колоне. Левом, која је штитила десни бок Комбиноване дивизије, разбила је у борбама на Радловцу и Скакалишту леву колону аустроугарске 21. дивизије и избиле чак до Бобије, док је десном колоном, наступајући преко Метковића ка Добрићу, штитила леви бок Шумадијске дивизије I позива. Тога дана је успешним дејством Коњичке и Шумадијске дивизије I позива онемогућена веза између аустроугарске V и II армије и обухват српских снага.⁶⁷ Церска битка сама по себи имала је изразито маневарски карактер борбе у сусрету, у којој је на српској страни дошло до исказивања најшире иницијативе на свим нивоима командовања. Стога не чуди оцена генерала Живко Павловића да се за њен исход „нарочита хвала мора (...) одати нашим храбрим официрима (активним и резервним) свију родова војске и струка, који су зналач-

⁶⁵ Исто, 275.

⁶⁶ Војин Ђ. Максимовић, „Како је дошло до битке код Куманова 10. и 11. октобра 1912. године (Стратегијска генеза Кумановске битке)”, *Ратник*, X (1922), 26.

⁶⁷ О томе видети: Живко Г. Павловић, *Битка на Јадру 1914. године* (Београд: Графички завод „Макарије”, 1924), 275–289; 329–342.

ки, неуморно и херојски вршили своје тешке дужности. Они су били најважнији елеменат снаге наше војске. Захваљујући нашем добром командовању и храбрости и пожртвовању наших трупа, и поред свих многих и осетних недостатака у оружју, муницији и осталој материјалној спреми у опште, битка на Јадру сјајно је извојевана у нашу корист”.⁶⁸

Директивно командовање, као водећи принцип командовања и руковођења у оружаним снагама који је развио пруско-немачки Главни генералштаб средином 19. века и које се доказао као успешан у ратовима за немачко уједињење, почео се примењивати у српској војсци шест година након што је доношењем Пешадијског егзерцирног правила из 1888. године постало део званичне доктрине немачке војске. Оно произилази из идеје децентрализованог извршења заповести која се заснива на схватању да старешине и војници које командант не може непосредно контролисати морају деловати самостално, али у складу са намером њима претпостављене команде. С тим у вези, српски Упути и прописи за ратну службу из 1894. године увели су овај концепт командовања који је широко подржавао иницијативу старешина на свим командним нивоима, као и директиву као врсту заповести. Иницијатива је требало да се остварује у складу са оперативном замисли команданта и развојем ситуације на терену. На практичној обуци старешина и трупа почело се радити у исто време кроз велике и дивизијске маневре и генералштабна путовања, а поред правила појављују се и теоретски радови који су коришћени на Вишој школи Војне академије и приликом ђенералштабне припреме. Највећа заслуга у примени овог метода командовања у српској војсци припада војводама Радомиру Путнику и Живојину Мишићу, који су на њима радили и теоретски и практично. И Путник и Мишић били су сведоци свих лоших страна које је по српску војску имала класична тактика и слепо чекање наређења више команде без обзира на развој ситуације у непосредном окружењу. Нарочито дубок утисак на оба ова наша војна великана оставио је пораз у српско-бугарском рату 1885. године, па се у директивном командовању видео начин да се сличне ситуације не понове. Рад на припреми старешинског кадра за овај концепт командовања нарочито се убрзао од момента када се након Мајског преврата 1903. године

⁶⁸ Исто, 594–595.

Путник нашао на челу српске војне управе, док га је Мишић у неколико наврата замењивао на месту начелника Главног генералштаба и као такав сам водио три последња генералштабна путовања 1910, 1911. и 1912. године.⁶⁹ У то време усвојена је и нова Ратна служба из 1911. године, која је садржала многе одредбе немачке ратне службе из 1906. и додатно разрађене елементе директивног командовања. Први успеси примене ове методе командовања, која је најсврсисходнија код бојева у сусрету, дошли су до изражаја већ првог дана Кумановске битке, где је иницијатива српских команданта батаљона из састава Дунавске и Миравске дивизије I позива збунила Турке који су рачунали на фактор изненађења, створила време за увођење резерви и на крају дала кључни допринос српској победи извојеваној наредног дана. Кумановска битка такође је пример одсуства иницијативе код неких виших команданта (командант Дунавске дивизије II позива и 2. српске армије), што указује на то да се директивно командовање примило већином код средњег нивоа команданта. Спровођење принципа директивног командовања имало је значајну улогу и у српским победама против бугарске и аустроугарске војске 1913. и 1914. године, а српска војска била је једина која је, поред на тактичком и оперативном нивоу савршених Немаца, ову доктрину успешно спроводила у пракси.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Архив САНУ, 11444, Драгутин Милутиновић, „Војвода Радомир Путник”, Успомене на наше војводе (рад у рукопису), Београд, 1939.

Архив Југославије, фонд Кнеза Павла Карађорђевића, 797 – 12 – 49; Аноним (Панта М. Драшкић), Наличје наших великих маневара (без датума).

Војни архив, Пописник 2, кутија 2, фасцикла 3, док. бр. 43/1; Преглед рада Оперативног одељења Главног генералштаба, 1906–1911.

⁶⁹ Ж. Мишић, *Моје успомене*, 257–261.

Објављени извори:

Денда, Далибор. „Завршни извештаји аустроугарског војног аташеа у Београду о српској војсци у балканским ратовима 1912/1913”, у: Балкански ратови 1912–1913: нова виђења и тумачења, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић. Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2013, 125 –158.

Мишић, Живојин. Стратегија. Вештина ратовања. Београд: Нова штампарија „Давидовић”, 1907.

Мишић, Живојин. Моје успомене, приредио Саво Скоко. Београд: БИГЗ, 1980.

Moltke on the Art of War: Selected Writings, ed. by Daniel Hughes. Novato: Presidio, 1993.

Службени војни лист, 1893.

Путник, Радомир. Служба ђенералштаба (1. део), Служба у мирно доба. Београд: Министарство војно, 1890.

Путник, Радомир. Служба ђенералштаба (2. део), Служба у ратно доба. Београд: Министарство војно, 1899.

Упути и прописи за ратну службу. Београд: Министарство војно, 1894.

Ратна служба. Београд, Министарство војно, 1911.

Литература:

Вуксановић-Анић, Драга. Стварање модерне српске војске. Француски утицај на њено формирање. Београд: Српска књижевна задруга, 1993.

Денда, Далибор. „Српска војска у предвечерје епохе ратова 1912–1920”, у: ур. Момчило Павловић, Први светски рат и балкански чвор. Београд: Институт за савремену историју, 2014, 423–436.

Denda, Dalibor. “A Professional Army as a Successful factor of war - Case Study: Serbia 1876-1918”, у: Why do Nations participate in wars and why not?, Proceedings from the 13th Annual Conference of the Partnership for Peace Consortium CSWG, ed. Harold E. Raugh and Jordan Baev. Sofia: „G.S. Rakowski” National Defense Academy, 2014, 15-24;

Денда, Далибор. „Официрски кор Војске Краљевине Србије у Првом светском рату”, Војноисторијски гласник, 2 (2016), 31–48.

Денда, Далибор. „Генерал Радомир Путник као начелник Главног генералштаба и министар војни (1903–1912)”, Војноисторијски гласник, 1 (2020), 77–108.

Денда, Далибор. „Обавеза служења војног рока у Краљевини Србији”, Војноисторијски гласник, 1 (2024), 29–57.

Ђорђевић, Димитрије. Портрети из новије српске историје. Београд: БИГЗ, 1997.

Ђукић, Слободан. Страни утицаји на развој српске војне доктрине у другој половини 19. и првој деценији 20. века. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019.

Јовановић, Слободан. Влада Александра Обреновића, I. Београд: Геца Кон, 1929.

Јовановић, Слободан. Влада Александра Обреновића, II. Београд: Геца Кон, 1931.

Јовановић, Слободан. Влада Милана Обреновића, II. Београд: Геца Кон, 1934.

Каширин, Василий Б. „Высший и старший командный состав армий стран Балканского полуострова в оценках и суждениях русских военных специалистов в начале XX века”, у: Человек на Балканах глазами русских, ур. Р. П. Гришина, А. Л. Шемякин. Санкт Петербург: Алетейя, 2011, 189–234.

Каширин, Василиј Б. „Борбена вредност српске војске на почетку Првог светског рата према оценама руских војних стручњака”, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић. Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2015, 237–253.

Лазаревић, Милутин Д. Наши ратови за ослобођење и уједињење. Српско-турски рат 1912. године, књ. II. Београд: Српска књижевна задруга, 1929.

Максимовић, Војин Ђ. „Како је дошло до битке код Куманова 10. и 11. октобра 1912. године (Стратегијска генеза Кумановске битке)”, Ратник, X (1922), 8–26.

Милићевић, Милић. Реформа војске Србије 1897–1900. Београд: Војноиздавачки завод, 2002.

Милосављевић, Светислав Т. „Првог дана Кумановске битке код Дунавске дивизије I и II позива”, Ратник, X (1922), 39–52.

Милосављевић, Светислав Т. Четири српске војводе, приредио Зоран Пејашиновић. Бања Лука: Бесједа, 2008.

Павловић, Живко Г. Битка на Јадру 1914. године. Београд: Графички завод „Макарије”, 1924.

Први балкански рат 1912–1913 (операције српске војске), I. Београд: Војноисторијски институт ЈНА, 1959.

Раденковић, Милан. Церска операција 1914. Београд: Војно дело, 1953.

Ранковић, Живан Ј. Војвода Радомир Путник – његов живот и рад. Сарајево: Државна штампарија, 1926.

Ратковић-Костић, Славица Б. Европеизација српске војске 1878–1903. Београд: Војноисторијски институт, 2007.

Simpkin, Richard. Race to the Swift. London: Brassey's Defence, 1986.

Sigg, Marco. Der Unterführer als Feldheer im Taschenformat. Theorie und Praxis der Auftragstaktik im deutschen Heer 1869 bis 1945. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2014.

Скоко, Саво. Други балкански рат, I. Београд: Војноисторијски институт, 1968.

Sonnenberger, Martin. Initiative within the philosophy of Auftragstaktik: determining factors of the understanding of initiative in the German Army, 1806-1955. Fort Leavenworth: US Army Command and General Staff College Press, 2013.

Станисављевић, Живко. Кумановска битка – разматрања и поуке. Београд: Војно дело, 1951.

Tvorci moderne strategije, ur. Edvard Mid Erl. Beograd: Vojno delo, 1952.

Ћирић, Ђорђе. „О Кумановској бици”, Ратник, X (1922), 27–38.

Colonel Dr. Dalibor Denda, Senior Research Fellow
Strategic Research Institute
University of Defence, Belgrade (Serbia)
E-mail: dalibor.denda@mod.gov.rs

MISSION COMMAND WITHIN SERBIAN ARMY (1894-1918)

Summary

Mission Command (also known as Auftragstaktik) is the supreme command and control principle originally developed by the Prussian-German General Staff during the mid-19th century Wars of German

Unification. It is based on mutual trust and requires each soldier not only to perform their duties conscientiously and strive to achieve the ordered objectives, but also to be prepared to accept responsibility, cooperate, and act independently and resourcefully in alignment with the overall mission. The chief of the Prussian General Staff, General Helmuth von Moltke, defined Auftragstaktik as “the actions a subordinate took in the absence of orders that supported the senior commander’s intent”. Auftragstaktik became an official doctrinal concept with the publication of Moltke’s 1869 Instructions for Large Unit Commanders, followed by the 1888 Drill regulations, which for the first time distinguished between battle drill and parade drill. The 1888 regulations formally established the philosophy of Mission Command as a general rule for command and control at tactical level, granting commanders at all levels maximum freedom of action. In the Serbian Army, Mission Command became part of the official military doctrine with the introduction of the 1894 War Service Manual. The key person who contributed to the adoption of this type of military philosophy was that day’s deputy chief of the Serbian General Staff and a professor of tactics and staff skills at the Command and Staff College of the Serbian Military Academy, Colonel Radomir Putnik. Putnik and his successors at the chair of Tactics continued to train all Serbian mid- and high-level command and staff officers in this approach. The adoption of Mission Command principles was reinforced by the introduction of large-scale manoeuvres, engaging two full-size divisions every second year, as well as annual staff rides organised by the main General Staff. By 1894, Serbia had trained ten generations of soldiers, due to the introduction of universal conscription in 1883. This allowed the military leadership to conduct joint exercises that provided training for all Serbian officers, NCOs, conscript soldiers, and reservists. Military training at all levels of the organisation significantly accelerated after 1903, when General Radomir Putnik became a leading figure in Serbian Military organisation, serving both as chief of the General Staff and, at times, minister of war. Putnik also continued to work on doctrinal development in the previous sense, introducing a new War Service Manual in 1911, which was a 90% copy of the German 1906 Drill regulations. Special battle drill regulations were also introduced for each of four branches of Serbian Armed Forces. On of the persons ho also contributed a lot to introduction of Mission Command principles within Serbian Army was Colonel Živojin Mišić, professor of Strategy at the Command and Staff College of the Serbian Military Academy, and deputy chief of Main General

Staff. The first successful results of Mission Command principles applied by the Serbian mid-level commanders were seen in the battle of Kumanovo, in late October 1912. The application of these principles played a key role in the Serbian Army's victory over the Austro-Hungarian forces in the 1914.

KEY WORDS: *Serbia, Army, military doctrine, Mission Command, 19th Century, Balkan wars 1912-1913, WWI*
